

*Николина КЕНИГ*УДК: 159.9.072
Изворен научен труд**ПСИХОМЕТРИСКИ СВОЈСТВА НА КРАТКАТА ВЕРЗИЈА НА СКАЛАТА ЗА ГЕНЕРИЧКИ КОНСПИРАЦИСКИ УВЕРУВАЊА (GCB-15) ПРЕВЕДЕНА НА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК****Кратка содржина:**

Ова истражување ги проценува психометриските карактеристики на кратката верзија на Скалата за генерички конспирациски уверувања (*Generic Conspiracist Beliefs scale, GCB-15*), преведена на македонски јазик. Вкупно 615 етнички Македонци (53,2 % жени) на просечна возраст $M = 30,6$ ($SD = 20,4$) години, од 18 различни града во земјата, доброволно учествуваа во процесот на собирање податоци за истражувањето преку интернет. Процесот на преведување на инструментот вклучуваше интерпретација од два независни преведувачи, „вратено“ преведување и дискусија на експерти до постигнување консензус.

Просечните скорови за сунскалите на GCB-15 се повисоки во споредба со други студии правени на истиот инструмент, што веројатно укажува на повисок степен на прифаќање конспирациски уверувања кај испитуваната популација. Резултатите од експлораторната факторска анализа сугерираа структура со два фактори, кои ги диференцираат општите идеи на заговор и уверувањата поврзани со постоење вонземјани. Конфирматорната факторска анализа го поддржа овој модел како најадекватен, пред моделите со внатрешна структура од еден или од пет фактори. Кронбах Алфа коефициентите на сите сунскали беа во рамките на прифатливо висока внатрешна конзистентност, движејќи се од $\alpha = ,61$ до $\alpha = ,80$, како и многу висока за скалата во целост ($\alpha = ,91$). Конвергентната валидност беше потврдена преку потврдување на претпоставените позитивни корелации со конспирациско мислење и прифаќање популистички ставови, додека дискриминантната валидност беше докажана преку отсуство на поврзаност со емоционалната интелигенција. Критериумската валидност беше потврдена преку успешната предикција на верувањето во теоријата на заговор за COVID-19, додека тестот на валидноста на разлики меѓу групи идентификува значајни разлики во конспирациските уверувања врз основа на образованието, економскиот статус и задоволството од животот, но, само делумно потврдувајќи ги поставените хипотези. Може да се заклучи дека GCB-15 преведен на македонски јазик, се покажа како квалитетен инструмент за проучување на конспирациските верувања во овој културен контекст, со што дополнително е поддржано тврдењето за неговата ефикасност како инструмент низ различни култури.

Клучни зборови: генерички конспирациски уверувања, психометриски карактеристики.

Вовед

Конспирациските уверувања претставуваат прифаќање или верување во објаснувања кои ги припишуваат настаните на тајни, често злонамерни и вообичаено нелегални заговори од страна на моќни групи. Овие објаснувања, наречени теории на заговор, вообичаено вклучуваат сомневања за скриени дејства, манипулации, или, прикривање на настани и мотиви од страна на поединци или организации. Аронович (Aaronovitch 2009, p. 5) ги дефинира конспирациските уверувања како „непотребна претпоставка за заговор кога се веројатни други објаснувања“, а Даглас и соработниците, како „обиди да се објаснат крајните причини за значајни општествени и политички настани и околности, со тврдења за тајни заговори од страна на два или на повеќе моќни актери“ (Douglas et al., 2017, p. 4).

Овие уверувања се однесуваат на различни општествени сфери, вклучувајќи политика, наука или јавно здравје. Денес е мошне добро документирано дека конспирациските уверувања имаат потенцијал да бидат штетни за јавното и личното здравје, за образованието, како и за демократијата и безбедноста. Теориите на заговор, на пример, можат сериозно да ги компромитираат напорите поврзани со надминувањето на климатските промени (Lewandowsky et al., 2013; Tam & Chan, 2023). Тие, исто така, имаат централна улога во попречувањето на однесување кое помага во превенција од ширењето на инфекцијата за време на пандемијата COVID-19 (Bierwiaczon, 2022), значително придонесоа за намалување на подготвеноста за вакцинирање на децата (Jolley & Douglas, 2017) и општо земено, имаат значајно место во намалувањето на довербата во здравствените власти. Генерализираното конспиративно размислување е поврзано и со поширокото отфрлање на научните докази и вредноста на науката (Douglas et al., 2017; Rutjens & Večkalov, 2022). Конспирациските уверувања исто така имаат импликации врз социјалната кохезија и безбедноста. Постојат студии кои покажуваат како теориите на заговор може да придонесат во намалувањето на нормативните граѓански дејствија (Ardèvol-Abreu 2020; Imhoff et al., 2021). Тие поддржуваат популистички движења и политика (Rechica et al., 2022; Van Prooijen et al., 2022) и негативни ставови кон маргинализираните заедници преку поддржување на предрасудите кон нив (Jolley et al., 2020; Sapountzis & Condor, 2013) и преку изнаоѓање оправдувања за насилството и за радикалниот екстремизам (Douglas et al., 2019; Stremisko et al., 2020; Rottweiler, & Gill, 2022).

Барањето за подлабоко разбирање на овој феномен е поврзано со потребата од инструменти за негова проценка. Оваа неопходност од креирање валидна, психометриски издржана мерка на конспирациските уверувања, употреблива во различни емпириски контексти, била адресирана пред десетина години од страна на Бродертон и соработниците (Brotherton 2013). Тие предлагаат пристап кој се разликува од преовладу-

вачкиот во претходниот период, а кој главно се потпира на самоизвестена проценка на верувањето во некои од постоечките, специфични теории на заговор. Јасно е дека еден од проблемите со оваа стратегија во мерењето на конспирациските уверувања е тоа што разликите во вербалната формулација на различни теории на заговор доведуваат до пристрасност во мерењето, поради што ајтемите од различни скали кои се однесуваат на исти теории на заговор, не можат директно да се споредат. Понатаму, таквите инструменти се практично бескорисни за крос-културни споредби, бидејќи одговорите во голема мера се потпираат на културната блискост и релевантноста на избраните теории на заговор. Покрај тоа, одредени теории на заговор стануваат помалку важни или дури и непознати, а со текот на времето, како одговор на новите случувања, се заменуваат со попопуларни. Ова, резултира со потреба на честа ревизија на скалите. Поради овие ограничувања, Бродертон и соработниците (Brotherton et al., 2013) предлагаат алтернативен пристап во мерењето на прифаќањето на теориите на заговор – пристап кој ја оценува генеричката конспирациска тенденција, односно начин на мислење. Се смета дека оваа генеричка мерка е репрезент на бројните специфични теории на заговор, без разлика кои се тие во моменталниот временски или културен контекст.

Така, додека другите инструменти кои се поврзани со ограничен број теории на заговор, имаат проблем со тоа како се движат трендовите во нивната популарност, генеричката мерка останува соодветна алатка за оценување на степенот на прифаќање на сите идеи на заговор низ различни временски периоди. Освен тоа, со одвојување на конспирациските уверувања од специфичните контексти, односно теории, генеричката мерка станува соодветна алатка за проценка на различни популации, независно од тоа колку конкретните теории се познати и релевантни за дадената заедница. Инструментот кој го предлагаат е познат како Скала на генерички конспирациски верувања (Generic Conspiracist Beliefs scale - GCB).

Целта на ова истражување е да се преведе кратката верзија на Скалата на генерички конспирациски верувања на македонски јазик, како и да се евалуираат психометриските карактеристики на оваа преведена верзија. Авторот смета дека овој инструмент ќе биде корисен за понатамошни истражувања во земјата, со оглед на тоа дека во ова општество, многу рапидно се зголемуваат конспирациските уверувања кои служат како потпорен систем на растечкото прифаќање на популистичките политички ставови (Kenig & Spasovski, 2023; Rechica et al., 2022).

Опис на Скалата за генерички конспирациски уверувања (GCB)

Генеричкиот пристап во мерењето на конспирациските уверувања има потенцијал да одговори на претходно дискутираните теоретски и практични предизвици поврзани со мерките кои се фокусираат на

поединечните теории на заговор, колку и да се тие широко познати или релевантни. За разлика од ситуацијата во која инструментите за мерење вклучуваат ајтеми поврзани со специфични теории на заговор кои се популарни во времето кога се формулираат, а што во крајна линија вклучува нивно произволно избирање од ограничен базен можни теории, а што потенцијално ја загрозува содржинската валидност, генеричката мерка може многу економично да го опфати целиот опсег на теории на заговор. Авторите го постигнале овој ефект преку процес на идентификување и рефлектирање на базичните генерички уверувања кои лежат во основата на прифаќањето на различните специфични теории на заговор.

Најпрво, тие направиле факторска анализа на 75 ајтеми базирани на различни теории на заговор, како на пример дека владата врши атентати, дека научниците намерно манипулираат со нивните наоди за да ги адатираат на владините политики, или, дека наодите за вонземјаните се чуваат во тајност. Притоа, во формулацијата на ајтемите користеле дескриптори како „одредени групи“, „значајни настани“ и така натаму, без конкретни референци за ентитети или настани.

Анализата на оваа долга форма на инструментот резултирала со генерирање на 5 различни фактори. Факторите се именувани како: 1. *престани на владите* (на пр. еден ајтем од тој фактор гласи „Владата дозволува или врши терористички акти на своја територија, прикривајќи ја притоа својата вмешаност“), 2. *злонамерни глобални заговори* (на пр. „Мала, тајна група на луѓе е одговорна за донесување на сите главни светски одлуки, како што е започнување војна“), 3. *прикривање вонземјани* (на пр. „Доказите за контакт со вонземјани се кријат од јавноста“), 4. *лична благосостојба* (на пр. „Технологијата со капацитети за контрола на умот се користи на луѓе без нивно знаење“) и 5. *контрола на информации* (на пр. „Групи научници манипулираат, фабрикуваат или прикриваат докази со цел да ја измамат јавноста“). Намерата на авторите била да ги искористат овие пет фактори како рамка за конструирање на мерката, за да обезбедат нејзина содржинска валидност. Користејќи ги овие пет „теми“ како основа, Бродертон и колегите формулирале 15 ајтеми, по три за секој од факторите, развивајќи ја така Скалата за генерички заговорни верувања GCB – 15.

Сите ајтеми во инструментот се самоизвестувачки и се одговараат на 5-степенa Ликертова скала (од 1 = *сосема не е точно*, до 5 = *сосема е точно*). И покрај тоа што е базирана на 5-факторски модел, поради емпириски востановените поврзаности помеѓу факторите и вообичаеното преколопување на темите на кои се засноваат теориите на заговор од реалниот свет, во практична примена, финалната верзија на GCB-15 е првенствено дизајнирана за мерење на конспирациските ставови како единствен, обединет конструкт.

Во валидациската студија, авторите (Brotherton et al., 2013) соопштуваат изразено висока внатрешна конзистентност на целата скала ($\alpha = ,93$) како и многу добра тест-ретест релијабилност ($r = ,89, p < ,001$), што

укажува на висока временска стабилност на конструктот. Со користење на конфирматорна факторска анализа, констатираат дека моделот со 5-факторско решение е посоодветен за податоците добиени од нивниот примерок, отколку еднодимензионалниот модел. Истата студија потврдува и одлична конвергентна и дискриминантна валидност и задоволителна критериумска валидност кога скорот се користи за предвидување на согласувањето со неколку популарни теории на заговор, како што е на пример, таа за вмешаноста на американската влада во рушењето на кулите близначки на 11 септември.

Неколку последователни студии, дополнително ги зацврстуваат доказите за конвергентната валидност на инструментот, укажувајќи дека мерките на Скалата на генерички конспирациски уверувања корелираат со неколку други претходно потврдени мерки на прифаќање теории на заговор, односно конспирациско мислење (Atari et al., 2019; Kay, 2021; Lantian et al., 2016; Swami et al., 2017), вклучувајќи ја и скалата на конспирациски идеи за COVID-19 (Key, 2020). Доказите за критериумската валидност на скалата се дополнително поддржани во неколку студии кои покажуваат дека скорот може да ја предвиди тенденцијата во верување во широк спектар на специфични теории на заговор (Dieguez et al., 2015; Green & Douglas, 2018), во кои спаѓаат и оние за историски и за политички настани како што се атентатот на претседателот Кенеди (Dagnall et al, 2015), или, причините за појавата на COVID-19 епидемијата (Alper et al., 2021; Juanchich et al., 2021).

Овозможувањето на крос-културните споредби, која била една од клучните цели при конструкцијата на инструментот, се чини дека може ефикасно да се реализира со употребата на GCB-15. Засега, тој се покажал како ефикасен во проценката на конспирациското размислување не само во Велика Британија, туку и во Франција (Lantian et al., 2016), Полска (Siwiak et al., 2019) и Јапонија (Majima & Nakamura, 2020 година). Таа се смета за најчесто користена скала за проценка на овој конструкт (Gories & Voracek, 2019) и заедно со Скалата за конспирациско мислење се препорачува како проверен и солиден инструмент (Swami et al., 2017).

Метод

Примерок

Пригодниот примерок врз основа на кој е правена анализата во ова истражување, го сочинуваат **615** етнички Македонци (53,2 % од женски пол) кои живеат во 18 различни градови во земјата (49 % во Скопје). Нивната просечна возраст е $M = 30,6$; ($SD = 20,4$) години. Најголем дел (47,1 %) од испитаниците изјавиле дека имаат завршено средно образование, 42,3 % се со високо образование, додека 10,5 % се со магистерска диплома или со докторат. Учесството на испитаниците беше доброволно, анонимно и

не вклучуваше никаков материјален надоместок или ветување на некаква награда.

Постапка на преведување и задавање на инструментот

Двајца истражувачи, независно еден од друг, го преведоа инструментот GCB-15 од англиски на македонски јазик. Малите разлики што се појавија во двата преводи, беа надминати низ дискусија за тоа која верзија е посоодветна. Потоа, билингвален преведувач ја преведе оваа верзија од македонски на англиски јазик (вратен превод). По детално испитување на еквиваленцијата помеѓу вратениот превод и оригиналот, малите несогласувања кои беа идентификувани во последниот чекор, беа решени со постигнување консензус меѓу сите субјекти вклучени во овој процес.

Процесот на собирање податоци се одвиваше во декември 2023 година. Студентите од Филозофскиот факултет при Институтот за психологија помогнаа во регрутирањето на испитаниците. Потенцијалните учесници кои беа идентификувани од страна на регрутерите, беа замолени да одговорат на онлајн прашалникот составен од неколку вклучени инструменти, кој им беше испратен на приватните електронски адреси. Заедно со прашалникот, беше испратена и порака во која беа наведени целите на истражувањето, гаранцијата за анонимност и доверливост и беше објаснето правото на испитаниците да се откажат од учество во истражувањето без притоа да се очекуваат некакви негативни ефекти. Поради недостаток на контрола на условите во кои учесниците одговараат на инструментите, додаден е ајтем за проверка на вниманието кој помогна во откривањето на невнимателните испитаници. По идентификацијата врз основа на одговорите на овој контролен ајтем, тие беа исклучени од базата на податоци за анализа.

План за анализа

Анализата на собраните податоци ќе започне со прикажување на аритметичките средини за ајтемите вклучени во инструментот GCB-15. За да се процени дискриминативноста на ајтемите во скалата, ќе се користи внатрешен критериум, односно корелациите на ајтемите со скорот на соодветните супскали. Релијабилноста на инструментот ќе се определи со помош на Кронбах алфа коефициентот. Конструкт-валидноста ќе се проверува преку споредување на внатрешната структура на инструментот добиена со податоците од ова истражување, со моделот предложен од неговите автори, при што ќе биде користена конфирматорна факторска анализа. Во согласност со претходните истражувања (Brotherton et al., 2013; Bruder et al., 2013; Majima & Nakamura, 2019), ќе бидат тестирани

неколку хипотези кои имаат за цел да го поддржат процесот на валидација. *Хипотеза 1*: Генеричките конспирациски уверувања се позитивно поврзани со конспирациско мислење (менталитет) и со прифаќање популистички ставови (конвергентна валидност); *Хипотеза 2*: Генеричките конспирациски уверувања не се поврзани со емоционалната интелигенција (дискриминантна валидност); *Хипотеза 3*: Генеричките конспирациски уверувања го предвидуваат прифаќањето на теоријата на заговор за COVID-19 (критериумска валидност).

Значителен корпус од емпириски докази сугерира различни односи на конспирациските уверувања со цел спектар од варијабли (Gligoric et al., 2017; Pilch et al., 2023). На пример, повисоките нивоа на образование се поврзани со помала подложност на конспирациско размислување. Лицата со високо образование потенцијално располагаат со повеќе вештини за критичко размислување, имаат пристап до различни извори на информации и поголема способност да ги евалуираат доказите, што може да придонесе за тоа да имаат поскептичен пристап кон теориите на заговор (Douglas et al., 2016; Douglas et al., 2017). Понискиот економски статус обично се поврзува со чувството на несигурност, што пак генерира позасилено согласување со теориите на заговор и со заговорничките идеи (Imhof, 2015; Uscinski, 2014). Некои студии сугерираат и дека посиленото прифаќање на конспирациските уверувања може да се поврзе со пониски нивоа на задоволство од животот. Ова може да се објасни со фактот дека индивидуите кои имаат конспирациски уверувања, се повеќе склони да го перципираат светот како заканувачки или манипулиран, што доведува до чувство на пониска благосостојба (Spasovski & Kenig, 2020). Оттука, *Хипотезата 4* тврди дека: Генеричките конспирациски уверувања се повисоки кај лицата кои се помалку образовани, помалку задоволни од животот и со понизок економски статус во споредба со пообразованите, позадоволните и оние со повисок економски статус (валидност на разлики меѓу познати групи).

Статистичка анализа

Освен експлораторната и конфирматорната факторска анализа кои беа спроведени со помош на JASP 16, сите останати статистички тестови беа направени со користење на статистичкиот пакет SPSS-26. Факторските оптоварувања за експлораторната анализа беа интерпретирани со користење на препораките на Табачник и Фидел (Tabachnick & Fidell, 2007) според кои оптоварување $> .71$ = одлично, $> .63$ = многу добро, $> .55$ = добро, $> .45$ = средно и $> .32$ = лошо. За евалуацијата на совпаѓањето на моделот се следеа стандардните критериуми: вредностите на RMSEA од 0,01, 0,05 и 0,08 се интерпретираа како одлично, добро, односно, средно вклопување. Дополнително, се сметаше дека вредностите на CFI/GFI кои надминуваат

,90 укажуваат на одлично вклопување на моделот, додека вредностите кои се движат од ,80 до ,90 се третирали како маргинално вклопување.

Хипотезата за проверка на критериумската валидност на инструментот беше тестирана со помош на линеарна мултипла регресија, додека хипотезите за разлики меѓу групи беа тестирани со употреба на еднонасочна АНОВА, проследено со Бонферони постхок анализа. За сите АНОВА анализи, беа утврдени ефектите преку η^2 , чии вредности се интерпретирали на следниот начин: $\eta^2 = ,01$ до $,05$ индицира мал ефект, $\eta^2 \geq ,06$ означува среден, а $\eta^2 \geq ,14$, голем ефект.

Инструменти користени во валидациската постапка

Конвергентната валидност на GCB-15 беше тестирана преку одредување на корелацијата на мерките добиени на оваа скала со мерките на *Прашалникот за конспирациски менталитет (Conspiracy Mentality Questionnaire – CMQ)* на Брадер и соработниците (Bruder et al., 2013). Прашалникот за конспирациски менталитет е инструмент наменет за мерење на склоноста на поединецот кон прифаќање конспиративни уверувања. Од испитаниците се бара да го изразат своето согласување или несогласување со пет изјави, означувајќи ја својата позиција на скала од десет степени, кои се движат од 0 % = *сигурно не*, до 100 % = *сигурно*. Неговата внатрешна конзистентност за овој примерок беше одлична ($\alpha = ,85$). Ајтемите, слично како кај GCB-15, не се однесуваат на конкретни теории на заговор, туку на општата склоност кон конспирациско размислување, кое опфаќа спектар на аспекти, од сомнеж кон официјални објаснувања, до мисли за скриени мотиви зад настаните.

Скалата за емоционална интелигенција (Emotional intelligence scale, BEIS-10) беше вклучена во оваа студија како инструмент за проценка на конструктот за кој се очекуваше да не биде во корелација со конспирациското мислење. BEIS-10 е кус самоизвестувачки инструмент за мерење на емоционалната интелигенција, заснован на концептуализацијата на овој конструкт од страна на Саловеј и Мајер. На сите ајтеми се одговара на пет-скала од 1 = *сосема се согласувам* до 5 = *сосема не се согласувам*. Слично на другите студии (Balakrishnan, & Saklofske, 2015), релијабилноста на оваа скала беше прифатлива ($\alpha = ,75$).

Тродимензионалната скала на популистички ставови (Three-dimensional populist attitude scale) е самоизвестувачки инструмент кој е развиен од Шулиц и соработниците (Schulz et al., 2018), го идентификува степенот на прифаќање на популистичките ставови. Се состои од 12 ајтеми, групирани во три димензии: 1. антиелитистички ставови, 2. барање за суверенитет на народот 3. верување во сличност и доблесност на обичните луѓе. Преводот на македонски јазик на овој инструмент, покажа задоволувачки психометриски карактеристики (Kenig, 2023). Внатрешната конзистентност на целата скала за овој примерок беше задоволителна ($\alpha = ,73$). Повисоките

скорови на скалата укажуваат на поголемо прифаќање на популистичките ставови.

На испитаниците им беа поставени и четири дополнителни прашања, со цел да се обезбеди категоризација на групите во три категории според економскиот статус (низок, среден и висок), образование (завршено средно, високо и магистерски или докторски студии) и задоволство од животот (ниско, просечно, високо). Конечно, од учесниците беше побарано да го оценат нивното согласување со теоријата на заговор COVID-19 за вирусот како биолошко оружје (Alper et al., 2021), со оценување на степе- нот (од 1 = *целосно не се согласувам* до 5 = *целосно се согласувам*) во кој тие веру- ваат дека „Коронавирусот е развиен и раширен низ светот од одредени луѓе, за остварување на нивни цели“.

Резултати

Дескриптивните статистики (просеците, стандардните отстапувања и Кронбах Алфа коефициентите) на секоја од првично предложените пет димензии на скалата GCB-15, како и нејзиниот вкупен скор, прикажани се во табела 1. Дистрибуцијата на вкупните скорови GCB-15 на испитаниците, покажа благ негативен скјунес (-,32) и куртозис (-,34).

Табела 1: Дескриптивни податоци и релијабилност на GCB-15 скалата

Generic Conspiracist Beliefs subscales	n	Min.	Max	M*	SD	Kurt**	Skw***	α
Престапи на владите (GM)	3	1,0	5,0	3,55	,99	-,40	-,42	,76
Злонамерни глобални заговори (MC)	3	1,0	5,0	3,73	,98	-,60	-,16	,80
Прикривање вонземјани (ET)	3	1,0	5,0	2,30	1,10	,46	-,78	,80
Лична благосостојба (PW)	3	1,0	5,0	3,28	1,06	-,32	-,66	,74
Контрола на информации (CI)	3	1,0	5,0	3,63	,85	-,56	-,08	,61
Вкупен скор GCB-15	15	1,13	5,0	3,30	,80	-,34	-,32	,91

*M е пресметана со собирање на оценките на ајтемите од секоја супскала, по што збирот се дели со бројот на ајтеми

SE = ,1,*SE = ,2

Во споредба со просеците добиени на општа популација во рамки на другите достапни студии, овие, прикажани на табела 1 се повисоки. Студијата за валидација на француската верзија на GCB-15 (Lantian et al., 2016) не ја прикажува вкупната средна вредност, меѓутоа, сите супскали

имаат пониски аритметички средини од оние добиени за популацијата во Македонија. Сивијак и соработниците (Siwiak et al. 2019) известуваат дека $M = 2,72$; ($SD = ,87$) како просек на целата скала за полскиот превод на инструментот. Слично на тоа, сите други димензии (супскали) во нивната студија имаат пониски просеци. Вкупната средна вредност добиена на популацијата етнички Македонци е исто така повисока од онаа што е објавена во јапонската студија (Majima & Nakamura, 2020), каде просекот за целата скала е $M = 2,86$; ($SD = ,72$).

Другите студии кои обезбедуваат крос-културни податоци за GCB-15, соопштуваат на Кронбах Алфа коефициенти на супскалите во опсег кој се движи од $\alpha = ,54$ до $\alpha = ,93$. Како и во француската и во полската верзија, преводот на македонски јазик резултираше со тоа што потскалата CI (контрола на информации) има најниска, но сепак, маргинално прифатлива внатрешна конзистентност. Внатрешната конзистентност на целата скала изнесува $\alpha = ,91$ и е иста како онаа која е соопштена во полската студија за валидација, како и во едно претходно истражување каде што скалата се користела на примерок од Македонија испитуван онлајн (Stojanov, 2015).

Табела 2 покажува дека сите корелации на поединечните ајтеми со вкупниот скор на скалата, кои се движат помеѓу $r = ,513$ и $r = ,772$ се статистички значајни ($p < ,01$). Оваа табела, исто така покажува дека нема ајтеми чие отстранување би ја подобрило интерната конзистентност на скалата. Просеците на повеќето од ајтемите одразуваат општ тренд на приближување до средината на опсегот на можни вредности (3,00), освен во случајот на два ајтеми кои имаат значително повисоки просеци („Многу важни информации намерно се прикриваат од јавноста од личен интерес“ и „Владата ги користи луѓето како жртвени јагниња за да ја скрие својата инволвираност во криминални активности“), како и сите ајтеми од супскалата ET (прикривање вонземјани), чии просеци се под средината на скалата скала.

Табела 2: Дескриптивни вредности и дискриминативност на ајтемите на GCB-15

Ајтеми на GCB-15	r	α без ајтемот	M	SD
Престапи на владите (GM)				
Владата е вмешана во убиства на недолжни граѓани...	,700**	,898	3,27	1,23
Владата дозволува или поттикнува акти на тероризам ...	,705**	,898	3,36	1,30
Владата ги користи луѓето како жртвени јагниња за да ...	,639**	,900	4,03	1,09
Злонамерни глобални заговори (MC)				

Моќта што ја имаат шефовите на држави е помала од ...	513**	,905	3,96	1,22
Мала, тајна група луѓе е одговорна за правењето на сите...	,754**	,896	3,63	1,22
Одредени значајни активности настанале како резултат на...	772**	,895	3,59	1,17
Прикривање вонземјани (ET)				
Тајни организации комуницираат со вонземјани, но ...	,602**	,902	2,14	1,29
Докази за контакт со вонземјани се сокриваат од ...	,598**	,903	2,55	1,39
Некои опсервации и гласини за НЛО се планирани или ...	,612**	,902	2,22	1,23
Лична благосостојба (PW)				
Ширењето на одредени вируси и/или болести е резултат ...	,736**	,896	3,39	1,27
Технологија со капацитет за контрола на умот се користи...	,664**	,900	3,16	1,40
Експериментите за нови лекови или технологии се...	,692**	,898	3,30	1,27
Контрола на информации (CI)				
Групи научници манипулираат, фабрикуваат или ...	,734**	,896	3,49	1,24
Нова и напредна технологија која би му наштетила на...	,541**	,904	3,09	1,15
Многу важни информации намерно се кријат ...	,599**	,902	4,30	,98

Внатрешна структура на GCB-15

Имајќи предвид дека претходните истражувања укажуваат на тоа дека во различни културни контексти различни како адекватни се покажале различни факторијални модели, се наметна потребата од спроведувањето на експлораторна факторска анализа како прв чекор кон идентификување на најадекватниот модел, пред примената на конфирматорна анализа. За испитување на факторската структура на скалата, применети се два чекори. Прво, податоците од приближно 65 % од примерокот (N = 359) беа избрани со користење на компјутерски генериран случаен избор. Врз оваа група испитаници, се примени Principal axes како метод на екстракција на фактори, по што следуваше Varimax ротација заради очекувањето дека моделот е повеќедимензионален и дека факторите меѓусебно корелираат.

Бројот на фактори беше одреден со критериумот на латентен корен на факторот над 1,0, во комбинација со визуелниот метод. Бартлетовиот тест за сферичност, $\chi^2(105) = 2452,376$, $p < ,001$, и големината на Кајзер-Мајер-Олкин мерката за соодветноста на примерокот (КМО = ,91) укажаа дека матрицата е подложна на генерирање фактори. Двата предложени критериуми за одредување на бројот на фактори во моделот, сугерираа решение со два фактори (табела 3.) Двата фактори објаснуваат 47,7 % од вкупната варијанса. Како што покажува факторската матрица, 12 ајтеми припаѓаат на првиот фактор, со заситувања поголеми од ,40, додека три ајтеми припаѓаат на вториот фактор, со заситувања поголеми од ,50. Кронбах Алфа коефициентите за првиот и за вториот фактор изнесуваа $\alpha = ,90$ односно $\alpha = ,81$. Сите три ајтеми од вториот фактор јасно се разликуваат од останатите по нивната поврзаност со верувања за случувања поврзани со вонземјани; додека другите 12 ајтеми кои припаѓаат на првиот фактор се состојат од многу похетероген опсег на уверувања и се поклопуваат со сите останати супскали освен со ЕТ-супскалата.

Табела 3: Ротирани факторски заситувања за GCB-15 екстрахирани со експлораторна факторска анализа

Ајтеми на GCB-15	F1	F2
Владата е вмешана во убиства на недолжни граѓани...	,656	
Владата дозволува или поттикнува акти на тероризам ...	,641	
Владата ги користи луѓето како жртвени јагниња за да ...	,677	
Моќта што ја имаат шефовите на држави е помала од ...	,776	
Мала, тајна група луѓе е одговорна за правењето на сите...	,724	
Одредени значајни активности настанале како резултат на...	,768	
Тајни организации комуницираат со вонземјани, но ...		,817
Докази за контакт со вонземјани се сокриваат од ...		,830
Некои опсервации и гласини за НЛО се планирани или ...		,567
Ширењето на одредени вируси и/или болести е резултат ...	,618	
Технологија со капацитет за контрола на умот се користи...	,491	
Експериментите за нови лекови или технологии се...	,586	
Групи научници манипулираат, фабрикуваат или ...	,639	
Нова и напредна технологија која би му наштетила на...	,403	
Многу важни информации намерно се кријат ...	,634	

По добивањето на иницијалното решение за внатрешната структура, со помош на конфирматорна факторска анализа беше проверена соодветноста на: (1) модел кој претпоставува постоење еден општ фактор;

(2) модел со пет фактори, како што е предложен во оригиналната студија и (3) модел со два фактори, базиран на наодите од претходно спроведената експлораторна факторска анализа. Конфирматорната анализа беше спроведена со претпоставка дека факторите се корелирани.

Моделот со еден фактор, кој ги вклучуваше сите ајтеми од GCB-15 скалата, покажа релативно лошо совпаѓање: $\chi^2(90) = 876,14$, CFI = ,813, RMSEA = ,118 со 90 % CI [.111. 126], SRMR = ,073, додека пак моделот со пет фактори, кој е предложен од авторите на инструментот, не одговара: $\chi^2(90) = 1901,12$, CFI = ,564, RMSEA = ,181 со 90 % CI [.174. 188], SRMR = ,336. Врз основа на овие резултати, се заклучи дека не постои емпириски доказ за еднодимензионална или за петдимензионална структура на скалата преведена на македонски јазик и применета на македонска популација. По првичните резултати на експлораторната анализа, беше тестиран и третиот модел, со цел да се провери усогласеноста со решението со два фактори. Овој модел покажа умерени, но сепак прифатливи индекси за совпаѓање: $\chi^2(53) = 312,5$, $p < ,001$; CFI = ,925, RMSEA = ,080 со 90 % CI [.077.096], SRMR = ,057.

Конвергентна и дискриминатна валидност

Во согласност со хипотезите 1 и 2, се очекува конспирациските уверувања да бидат во позитивна корелација со конспирацискиот менталитет и со популистичките ставови, односно, да не се поврзани со емоционалната интелигенција. Ова се однесува и на вкупниот резултат GCB-15 и на неговите супскали. Овие корелациски анализи, прикажани на табела 4, обезбедија резултати кои се мошне силна поддршка за овие аспекти на валидност на GCB-15.

Табела 4: Корелации помеѓу супскалите и вкупниот скор на GCB-15 со конспирациски менталитет, популистички ставови и емоционална интелигенција (N = 615)

	GCB-15	GM	MG	ET	PW	CI
Конспирациски менталитет	,713**	,646**	,618**	,407**	,606**	,624**
Популистички ставови	,336**	,299**	,329**	,160**	,296**	,283**
Емоционална интелигенција	,057	,022	,035	,030	,075	,071

** $p < ,01$

Критериумска валидност

За проверка на можноста за предвидување на однесувањето врз основа на петте димензии на конструктот предложени од авторите на

GCB-15, беше спроведена мултипла регресија, при што како критериумска варијабла е користено самоизвестно со верување во една од теориите на заговор за COVID-19, а како предиктор варијабли се третирани скоровите на петте GCB супскали. Регресивниот модел се покажа како статистички значаен; $F = 110,4, p < .0001$. Моделот објаснува 47,5 % од варијансата, при што како најсилен предиктор се покажа верувањето дека владите дејствуваат за да им наштетат на сопствените граѓани (GM), а потоа следуваат верувањата за злонамерност на одредени моќни групи (MC). Како и во студијата на авторите на скалата (Brotherton et al. 2013), ET-потскалата (прикривање вонземјани) не беше значаен предиктор за оваа конкретна теорија на заговор. Сепак, наодите прикажани на табела 5, може да се третираат како доказ дека GCB-15 има соодветна валидност поврзана со овој критериум.

Табела 5: Мултипла регресија со супскалите на GCB-15 како предиктори на Covid-19 заговор

GCB-15 супскали	Stand. Beta	St. error	t	Sig.
(Constant)	1,306		10,24	,000
Престапи на владите (GM)	,249	,27	6,094	,000
Злонамерни глобални заговори (MC)	,197	,21	4,90	,000
Прикривање вонземјани (ET)	,018	,02	,60	,549
Лична благосостојба (PW)	,102	,12	2,54	,011
Контрола на информации (CI)	,217	,19	4,34	,000

Валидност на разлики меѓу познати групи

Хипотезата 4, која тврди дека: генеричките конспирациски уверувања се повисоки кај лицата кои се помалку образовани, помалку задоволни од животот и со понизок економски статус во споредба со пообразованите, позадоволните и поединците кои се во подобра економска состојба, делумно беше поддржана од добиените наоди. Резултатите од тестот ANOVA (табела 6) ги потврдуваат повеќето од претпоставените разлики. Добиени се статистички значајни разлики во прифаќањето конспирациски идеи меѓу поединци со различно ниво на образование ($F(2,604) = 3,21, p < ,05$). Последователните анализи покажаа дека значајни разлики постојат само меѓу просеците на групата со завршени магистерски или докторски студии споредени со другите две категории ($p < ,05$), но не и меѓу лицата со завршено средно и оние со завршено високо образование. Разликите во однос на економскиот статус се значајни ($F(2,605) = 8,125, p < ,01$), но, исто така, не и кај сите три групи. Постхок анализата сугерира дека лицата од групата со висок економски статус помалку прифаќаат конспирациски

верувања отколку оние од „ниските“ и од „просечните“ групи ($p < ,05$). Разликите меѓу последните две групи според економскиот статус, не се статистички значајни. Општото задоволство од животот исто така е поврзано со тоа колку се прифаќаат конспирациски заговори ($F(2,612) = 3,897, p < ,05$). Групата со највисоко соопштено задоволство од животот помалку е сколона на конспирациски уверувања од групите со просечно или со ниско задоволство ($p < ,05$). За сите три спроведени ANOVA-анализи, η^2 - вредностите се движеа во опсегот меѓу ,01 и ,06, што укажува на мала големина на ефектот.

Табела 6: Разлики во конспирациски уверувања според степен на образование, економски статус и задоволство од животот

		M	SD		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Ниво на образование	Средно	3,34	,81	Btw Gr	4,10	2	2,05	3,210	0,041
	Високо	3,29	,75	Wth Gr	385,48	604	0,63		
	М-р и д-р	3,06	,87	Total	389,58	606			
Економски статус	Низок	3,44	,84	Btw Gr	10,293	2	5,14	8,125	0,000
	Среден	3,46	,78	Wth Gr	363,062	605	0,63		
	Висок	3,18	,79	Total	373,355	607			
Задоволство од животот	Ниско	3,36	,91	Btw Gr	4,990	2	2,495	3,897	0,021
	Средно	3,36	,74	Wth Gr	391,835	612	0,640		
	Високо	3,17	,82	Total	396,825	614			

Дискусија

Резултатите од експлораторната и од конфирматорната факторска анализа сугерираат дека скалата GCB-15 преведена на македонски јазик има двофакторска структура: првиот фактор се однесува на генерално прифаќање конспирациски идеи, а вториот се издвојува како димензија која се однесува на верување во конспирации поврзани со живот надвор од Земјата. Решението со два фактори е предложено како најсоодветно (во смисла на совпаѓање со емпириските податоци) и од страна на Свами и соработниците (Swami et al. 2017). Слична структура е потврдена и во јапонската верзија (Majima and Nakamura, 2019), иако, нивната усвоена верзија има 13, а не 15 ајтеми. Еднофакторската и 5-факторската структура сугерирана од други адаптации на инструментот, не беа потврдени од податоците добиени со ова истражување. Едно потенцијално објаснување за ова несовпаѓање на внатрешните структури во различни контексти може да биде дека верувањето во заговори за вонземјани е нешто мошне

поралично од верувањето во други домени на заговор, особено затоа што ова прашање не изгледа многу популарно во културите различни од западните. Освен ова, во целина, резултатите кои се однесуваат на конвергентната и дискриминатната валидност, просеците и релијабилноста, беа релативно слични со оние во однос на оригиналната верзија на скалата и на другите преведени верзии. Просечните скорови, кои се нешто повисоки од тие што се соопштени низ други студии, дополнително ја потврдуваат претпоставката дека верувањата во теории на заговор се поизразени во колективистичките култури (Van Prooijen, 2021). Во поглед на критериум-валидноста, сите супскали кои припаѓаат на првиот фактор, можат успешно да го предвидат прифаќањето на теоријата на заговор COVID-19, за разлика од вториот. Ова, дополнително сугерира дека верувањето во теории на заговор за вонземјани се издвојуваат како посебен извор на варијанса. Наодите од корелациската анализа укажуваат на силна позитивна поврзаност помеѓу скоровите на GCB-15 скалата и склоноста кон прифаќање популистички ставови, како и помеѓу GCB-15 и конспирациското мислење. Земени заедно, овие резултати потврдија дека македонскиот превод на GCB-15 има такви психометриски својства што го прават соодветен инструмент за проценка на склоноста на прифаќање конспирациски идеи.

Може да се констатира дека ова истражување ја потврдува соодветноста на кратката форма на Скалата за генерички конспирациски верувања (GCB-15) преведена на македонски јазик. Истражувањето идентификува структура од два фактори, кои прават разлика помеѓу општи идеи на заговор и конспирациски верувања поврзани со вонземјани. Психометриката евалуација укажа на уверлива релијабилност на скалата во целост и на нејзините супскали, како и на прифатлива валидност на македонскиот превод на GCB-15.

Дополнително, оваа студија го проширува нашето разбирање за конспирациските уверувања, нагласувајќи ја важноста на тоа да се земат предвид културните фактори при евалуација на овој конструкт. Наспроти идентификуваните разлики во внатрешната структура на инструментот, споредена со оригиналната, ова истражување обезбеди докази за нејзината применливост во различни културни контексти. Иако беа добиени наоди кои предизвикуваат загриженост за инструментот од перспектива на неговата димензионалност, верзијата на македонски јазик на GCB-15 може да се смета како корисна алатка за истражувачите кои ги истражуваат идеите за заговор.

Ограничувања

Внатрешната структура на преведениот инструмент би требало понатаму да се тестира за да може посигурно да се генерализираат наодите. По можност, задавањето треба да биде организирано во услови

кои се подобро контролирани во споредба со онлајн одговарањето. Исто така, важно е да се продолжи проучувањето на валидноста на скалата, бидејќи некои од наодите во ова истражување не беа доволно уверливи и уште поважно, бројот на вклучени варијабли за кои од претходни студии е познато дека се поврзани со конструктот, беше мошне ограничен. Оваа студија, исто така, пропушта да ја процени тест-ретест релијабилноста, што останува задача за во иднина.

БИБЛИОГРАФИЈА:

- Aaronovitch, D. (2009). *'Voodoo Histories: The Role of the Conspiracy Theory in Shaping Modern History'*. Jonathan Cape.
- Alper S, Bayrak F, Yilmaz O. (2021). 'Psychological correlates of COVID-19 conspiracy beliefs and preventive measures: Evidence from Turkey'. *Curr Psychol*. 40(11), 5708-5717. doi: 10.1007/s12144-020-00903-0.
- Alper, S., Bayrak, F. & Yilmaz, O. (2021). 'Psychological correlates of COVID-19 conspiracy beliefs and preventive measures: Evidence from Turkey'. *Curr Psychol* 40, 5708–5717. DOI: 10.1007/s12144-020-00903-0
- Ardèvol-Abreu, A., de Zúñiga, H.G. & Gámez, E. (2020). 'The influence of conspiracy beliefs on conventional and unconventional forms of political participation: the mediating role of political efficacy'. *British Journal of Social Psychology*, 59, 549-569, 10.1111/bjso.12366
- Atari, M., Afhami, R., & Swami, V. (2019). 'Psychometric assessments of Persian translations of three measures of conspiracist beliefs'. *PLoS ONE*, 14(4), 1–18. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0215202>
- Balakrishnan, A & Saklofske, D.H. (2015). 'Be mindful how you measure: A psychometric investigation of the Brief Emotional Intelligence Scale'. *Personality and Individual Differences*, 87, 293-297. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2015.08.030>
- Bierwiazzonek, K., Gundersen, A.B. & Kunst, J. R. (2022). 'The role of conspiracy beliefs for COVID-19 health responses: A meta-analysis'. *Current Opinion in Psychology*, 46, 101346, <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2022.101346>.
- Brotherton, R., French, C. C., & Pickering, A. D. (2013). 'Measuring belief in conspiracy theories: The generic conspiracist beliefs scale'. *Frontiers in Psychology*, 4, 279. <https://doi: 10.3389/fpsyg.2013.00279>
- Bruder, M., Haffke, P., Neave, N., Nouripanah, N., & Imhoff, R. (2013). 'Measuring individual differences in generic beliefs in conspiracy theories across cultures: Conspiracy Mentality Questionnaire'. *Frontiers in Psychology*, 4, 225. <http://dx.doi.org/10.3389/fpsyg.2013.00225>
- Dagnall, N., Drinkwater, K., Parker, A., Denovan, A., & Parton, M. (2015). 'Conspiracy theory and cognitive style: A worldview'. *Frontiers in Psychology*, 6, 1–9. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2015.00206>
- Davies, K. A., Lane, A. M., Devonport, T. J., & Scott, J. A. (2010). ' Brief Emotional Intelligence Scale (BEIS-10) ' [Database record]. *APA PsycTests*. <https://doi.org/10.1037/t06713-000>

- Dieguez, S., Wagner-Egger, P., & Gauvrit, N. (2015). 'Nothing happens by accident, or does it? A low prior for randomness does not explain belief in conspiracy theories'. *Psychological Science*, 26(11), 1762–1770. DOI: 10.1177/0956797615598740
- Douglas, K. M., Sutton, R. M., Callan, M. J., Dawtry, R. J., & Harvey, A. J. (2016). 'Someone is pulling the strings: Hypersensitive agency detection and belief in conspiracy theories'. *Thinking and Reasoning*, 22, 57–77. <http://dx.doi.org/10.1080/13546783.2015.1051586>
- Douglas, K. M., Sutton, R. M., & Cichocka, A. (2017). 'The Psychology of Conspiracy Theories'. *Current Directions in Psychological Science*, 26(6), 538–542. <https://doi.org/10.1177/0963721417718261>
- Douglas, K. M., Uscinski, J. E., Sutton, R. M., Cichocka, A., Nefes, T., Ang, C., Deravi, F. (2019). 'Understanding Conspiracy Theories'. *Political Psychology*, 40, 3–35. doi:10.1111/pops.12568
- Douglas, K.M., Uscinski, J.E., Sutton, R.M., Cichocka, A., Nefes, T., Ang, C.S., Deravi F. (2019). 'Understanding conspiracy theories'. *Political Psychology*, 40, 3-35, DOI 10.1111/pops.12568
- Gligorić, V., da Silva, M. M., Eker, S., van Hoek, N., Nieuwenhuijzen, E., Popova, U., & Zeighami, G. (2021). 'The usual suspects: How psychological motives and thinking styles predict the endorsement of well-known and COVID-19 conspiracy beliefs'. *Applied Cognitive Psychology*, 35(5), 1171–1181. <https://doi.org/10.1002/acp.3844>
- Green, R., & Douglas, K. M. (2018). 'Anxious attachment and belief in conspiracy theories'. *Personality and Individual Differences*, 125, 30–37. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2017.12.023>
- Goreis, A., & Voracek, M. (2019). 'A systematic review and meta-analysis of psychological research on conspiracy beliefs: Field characteristics, measurement instruments, and associations with personality traits'. *Frontiers in Psychology*, 10, 1–13. doi:10.3389/fpsyg.2019.00205
- Imhoff, R. (2015). 'Beyond (right-wing) authoritarianism: Conspiracy mentality as an incremental predictor of prejudice'. In M. Bilewicz, A. Cichocka, & W. Soral (Eds.), *The psychology of conspiracy* (pp. 122–141). Routledge.
- Imhoff, R., Dieterle, L. & Lamberty, P. (2021). Resolving the puzzle of conspiracy worldview and political activism: belief in secret plots decreases normative but increases nonnormative political engagement. *Social Psychological and Personality Science*, 12, 71-79. 10.1177/1948550619896491

- Jolley, D. & Douglas, K.M. (2017). 'Prevention is better than cure: addressing anti-vaccine conspiracy theories'. *Journal of Applied Social Psychology*, 47, 459-469, 10.1111/jasp.12453
- Jolley, D., Mathew D., M. & Cookson, D. (2022). 'Shining a spotlight on the dangerous consequences of conspiracy theories'. *Current Opinion in Psychology*, 47, <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2022.101363>.
- Jolley, D., Meleady, R. & Douglas, K.M. (2020). 'Exposure to intergroup conspiracy theories promotes prejudice which spreads across groups'. *British Journal of Psychology*, 111, 17-35, 10.1111/bjop.12385
- Juanchich, M., Sirota, M., Jolles, D., & Whiley, L. A. (2021). 'Are COVID-19 conspiracies a threat to public health? Psychological characteristics and health protective behaviours of believers'. *European Journal of Social Psychology*, 51(6), 969–989. <https://doi.org/10.1002%2Fejsp.2796>
- Kay, C. S. (2020). 'Predicting COVID-19 conspiracist ideation from the Dark Tetrad traits'. *PsyArXiv Preprint*
- Kay, C. S. (2021). 'The targets of all treachery: Delusional ideation, paranoia, and the need for uniqueness as mediators between two forms of narcissism and conspiracy beliefs'. *Journal of Research in Personality*, 93. 104128. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2021.104128>
- Kenig, N. (2023). 'Measuring Populist Attitudes: Psychometric Characteristics of the Three-Dimensional Scale'. *Annual of the Faculty of Philosophy in Skopje/ Annuaire de la Faculté de Philosophie*, 76, 299-313.
- Kenig, N. & Spasovski, O. (2023). 'Mind the Gap: Exploring Correlates of Populism in Youth Diversity', 83-9, In (Eds. Katsilis, M.J. et al.) *Conflict, Crisis and Educational Adaptation, Children's Identity and Citizenship* European Association. accessed on 29 January 2024 http://www.cicea.eu/pdfs/Diversity_Crisis_Conflict_&_Educational_Adaptation_2023.pdf
- Lantian, A., Muller, D., Nurra, C., & Douglas, K. M. (2016). 'Measuring belief in conspiracy theories: validation of a French and English Single-Item Scale'. *International Review of Social Psychology*, 29(1), 1–14. <https://doi.org/10.5334/irsp.8>
- Lewandowsky, S., Gignac, G. E., & Oberauer, K. (2013). 'The role of conspiracist ideation and worldviews in predicting rejection of science'. *PLoS ONE*, 8(10). <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0075637>
- Majima, Y., & Nakamura, H. (2020). 'Development of the Japanese version of the Generic Conspiracist Beliefs Scale (GCBS-J)'. *Japanese Psychological Research*, 62(4), 254–267. <https://doi.org/10.1111/jpr.12267>
- Pilch, I., Turska-Kawa A., Wardawy P., Olszanecka-Marmola, A. and Smółkowska-Jedo, W. (2023). 'Contemporary trends in psychological

- research on conspiracy beliefs. A systematic review'. *Front. Psychol.* 14:1075779. doi: 10.3389/fpsyg.2023.1075779
- Rechica, V., Bliznakovski, J. and Popovikj, M. (2022). 'The Populist Citizen: Why do the citizens support populist leaders and policies in North Macedonia? Institute for democracy Soceatas Civilis, Skopje. accessed on 29 January 2024. <https://idscs.org.mk/en/2022/05/03/the-populist-citizen-why-do-the-citizens-support-populist-leaders-and-polices-in-north-macedonia/>
 - Rottweiler, B. & Gill, P. (2022). 'Conspiracy Beliefs and Violent Extremist Intentions: The Contingent Effects of Self-efficacy, Self-control and Law-related Morality'. *Terrorism and Political Violence*, 34(7), 1485-1504, DOI: 10.1080/09546553.2020.1803288
 - Rutjens, B.T. & Večkalov, B. (2022). 'Conspiracy beliefs and science rejection'. *Current Opinion in Psychology*, 46, 101392, <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2022.101392>.
 - Sapountzis, A., & Condor, S. (2013). 'Conspiracy accounts as intergroup theories: Challenging dominant understandings of social power and political legitimacy'. *Political Psychology*, 34(5), 731–752.
 - Schulz, A., Philipp M., Schemer, C., Wirz, S., Wettstein, M. and Wirth, W. (2018). 'Measuring Populist Attitudes on Three Dimensions'. *International Journal of Public Opinion Research* 30 (2), 316–326. <https://doi:10.1093/ijpor/edw037>
 - Siwiak, A., Szpitalak, M., & Polczyk, R. (2019). 'Generic Conspiracist Beliefs Scale – Polish adaptation of the method. Polish Psychological Bulletin'. 50(3), 259–269. <https://doi-10.24425/ppb.2019.130699>
 - Spasovski, O., and Kenig, N. (2020). 'Psychological well-being in students during self-isolation due to the COVID-19 pandemic'. *Primenjena Psihologija*. 13, 427–477. <https://doi.org/10.19090/pp.20.4.427-447>
 - Sternisko, A. Cichocka, A. & Van Bavel, J.J. (2020). 'The dark side of social movements, movements: social identity, non-conformity, and the lure of conspiracy'. *Curr Opin Psychol*, 35, 1-6. <http://dx.doi.org/10.1016/j.copsyc.2020.02.007>
 - Stojanov A. (2015). 'Reducing conspiracy theory beliefs'. *Psihologija*, 48, 251–266. <https://doi-10.2298/PSI1503251S>
 - Swami, V., Barron, D., Weis, L., & Voracek, M. (2017). 'An examination of the factorial and convergent validity of four measures of conspiracist ideation, with recommendations for researchers'. *PLoS ONE*, 12(2), 1–27. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0172617>
 - Tabachnik, B.G. & Fidell, L.S. (2007). 'Using multivariate statistics'. 5th ed. Pearson.

- Tam, K. Chan, H. (2023). 'Conspiracy theories and climate change: A systematic review' *Journal of Environmental Psychology*, 91, 102129 <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2023.102129>.
- Uscinski J. E., Parent J. M. (2014). '*American conspiracy theories*'. New York, NY: Oxford University Press.
- Van Prooijen, J-W. (2021). 'Injustice without Evidence: The Unique Role of Conspiracy Theories in Social Justice Research.' *Social Justice Research*. <https://doi.org/10.1007/s11211-021-00376-x>
- Van Prooijen, J.-W., Cohen Rodrigues, T., Bunzel, C., Georgescu, O., Komáromy, D. & Krouwel, A.P.M. (2022). 'Populist gullibility: conspiracy theories, news credibility, bullshit receptivity, and paranormal belief'. *Polit Psychol*, 10.1111/pops.12802